

“ Jazyk a chybějící identita v současné próze (1975–1985)

Jean-Marie Klinkenberg

Přeložila Anna Čmejková

Belgický frankofonní sémiotik a literární historik pojednává o tom, nakolik téma (ne)identity, které se v osmdesátých letech vynořilo v belgické frankofonní románové produkci, vyrůstá z diglosní jazykové situace Belgie a postavení její frankofonní komunity na okraji Francie a nakolik je spíše známkou modernity projevující se ve 20. století i v jiných evropských literaturách.

Koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let minulého století jsme byli v belgické prozaické tvorbě svědky spojení dvou tematických okruhů. Prvním z nich je chybějící identita. Dá se říci, že se píše variace na jediný výrok: belgický spisovatel není odnikud. Tato teze je vyslovována v literárních kritikách a manifestech, ale znázorňují ji též umělecké texty. Druhý okruh představuje téma jazykové odcizenosti. V jeho obměnách můžeme rozlišit několik podtémat: ztrátu jazyka, míšenectví, němotu... K vyjádření této dvojí tematiky slouží řada literárních postupů, které nejsou ani výlučně belgické, ani výlučně dobové, ale projevují se zde obzvláště výrazně. Lze je rozdělit do dvou skupin. Na jedné straně se do literatury vrací karnevalovost. V belgickém písemnictví má jazyková vyna-

lézavost nepochybně svou tradici, avšak zároveň se, coby známka modernity, projevuje v celé západní literatuře. Na druhé straně je patrné tíhnutí k odhalování struktury vyprávění, k jejímu předvádění, což je dalším charakteristickým znakem modernity.

Cíl tohoto článku je trojí. V první řadě půjde o to, popsat, jak se projevuje nástup výše popsaných tematických okruhů a jejich vzájemné propojení. Poté se pokusím vysvětlit jeho příčiny. Mezitím bude zapotřebí zodpovědět některé související otázky, jako například proč se tyto tendence projevují především v próze a proč mají vliv zejména na bruselské spisovatele. Můj výklad bude povětšinou sociolingvistický. Do třetice se pokusím vysvětlit, proč bylo toto propojení pouze přechodné. Jev, který zde

popisují – spojení dvou tematických okruhů –, má totiž rychlý začátek i konec: vynoří se koncem sedmdesátých let, vrcholí v letech 1982 a 1983 a poté velmi rychle odeznívá. Tentokrát budou převažovat vysvětlení sociohistorická.

Téma identity a postrádané identity

Charakteristika hnutí

Náhlé a zjevné. – Zabývání se identitou poznamenává již tvorbu konce šedesátých let, avšak na naléhavosti nabývá až na počátku let sedmdesátých a kulminuje na jejich konci. Tehdy také toto téma jednomyslně vyzvedá literární kritika jako nové a palčivé, a to o to víc, že s ním přichází nová generace, kterou kritik Jacques De Decker nazval „septantrionaux“. Můžeme zde jmenovat nejrůznější díla jako například tvorbu Conrada Detreze, zejména jeho *Kohoutí pera* (*Les Plumes du coq*, 1975) a *Trávu ke spálení* (*L'Herbe à bruler*, 1978), Pierra Mertense a jeho *Přímluvy* (*Les Bons Offices*, 1974) či *Útočiště* (*Terre d'asile*, 1978) atd.

Masové. – Zabývání se identitou ovlivňuje nejen obsah kulturní produkce, ale též její vyjadřovací prostředky; setkáme se s ní nejen v literatuře a v šansonu, ale též ve filmech, v televizi, na videu, v komiksech, v divadle, v písních (nářečních i francouzských), ve všeobecných periodikách, ve vydavatelské politice, v historiografických studiích atd.

Teoreticky podložené. – Ke změnám, které zde popisujeme, se okamžitě připojilo teoretické hnutí. Podpořily ho čtyři významné události: speciální číslo časopisu *Francouzská literatura* (*Les Lettres françaises*) s názvem *Jiná Belgie* (*Une autre Belgique*), jež znamenalo nástup nové kulturní generace (1976); reakce „pařížských Belgičanů“ na slavnostní otevření Kulturního centra Francouzské komunity v Belgii naproti Centre Pompidou, zvanému „Beaubourg“; uveřejnění sborníku *Belgie přese všechno* (*La Belgique malgré tout*, 1980) a v roce 1983 *Manifest za valonskou kulturu* (*Manifeste pour la culture wallonne*), podepsaný asi 80 valonskými umělci a intelektuály. Tyto čtyři události, k nimž se ještě vrátíme, nejen že na sebe vzájemně nenavazují, ale často dokonce vyjadřují velmi protichůdné názory. Přesto však každá z nich svým způsobem poukazuje na problém identity.

Zamíchalo kartami. – Dominantou té fáze dějin belgické literatury, kterou jsem charakterizoval jako dostředivou, byl kosmopolitismus, nebo také, což vyjde nastejno, lpění na mýtu, že se plným právem podílíme na Francii. Tato rozporuplná až schizofrenní mytologie nezastírala sice úplně starost o identitu, ale odsouvala ji do tří okrajov-

ých oblastí: 1) do pozůstatků tradiční lidové kultury, kde oživovala upadlou podobu folkloru; 2) do některých forem buržoazní kultury, kde těžila z populisticky chytlavých názorů; 3) do jistých projevů nefolklorní, ale okrajové kultury (např. do řady avantgardních směrů, a dokonce do některých poloh belgického surrealismu). Nově vyvstalé téma identity tímto rozdělením zatřese a zpochybní kosmopolitní stanovisko i role naplňované folklorem.

Pro téma identity je nadále charakteristická jeho zápornost (proto také mluvím o „chybějící či postrádané identitě“, neboť existence tématu nutně nevyžaduje přítomnost identity pozitivní a silné), přičemž pro Belgii je tak trochu typické, že plodí právě zápornost. Jak napsal Jacques Sojcher: „Řada spisovatelů dnes cítí [...], že Belgie ve své prázdnotě nabízela samotnou svou záporností něco jiného, možný prostor na rozhraní, dynamický stav křížovanky, přechodů a putování, barokní, diasporickou usazenost, míšenectví jako výhodu.“

Toto nové téma vyjadřuje vyvlastnění, které není nahodilé, naopak vyjadřuje podstatu. Nejedná se však o vyvlastnění globální: jeho charakter je pouze symbolický a analýza neodhaluje žádné konkrétní objektivní ekonomické či sociální faktory, které ho mohou zapříčinit.

Tři projevy zápornosti

Míšenectví. – Toto téma rozvíjí zejména *Odpudivý příběh o brabantském hrdinovi* (*Histoire exécrable d'un héros brabançon*, 1982), ale nacházíme ho rozsáhle skloňované i ve sborníku *Belgie přese všechno*, v němž je míšenectví pojímáno jako kladná hodnota umožňující svobodně si pohrávat s různými kulturními světy. Pro ilustraci si přečteme pasáž od Luca de Heusche, uvedenou níže.

Vnitřní vyhnanství. – V časopiseckém čísle *Jiná Belgie* je vyhnanství představeno jako téma, které zřejmě nejlépe vystihuje pojem „belgictví“ (*belgitude*), s nímž přichází Claude Javeau. Uvidíme také, jak Pierre Mertens, Jacques Sojcher a Liliane Woutersová popisují vyhnanství, jímž trpí v Belgii žijící spisovatel. Mezitím také oceníme krásný Sojcherův oxymoron: „diasporická usazenost“.

Kosmopolitismus. – Nový kosmopolitismus v tomto případě nedbá na francouzský model. V *Odpudivém příběhu o brabantském hrdinovi* je intelektuál definován jako ten, kdo pochází odnikud. Ale poslechněme si též Luca de Heusche, pro něhož umělcova budoucnost odvisí od velkých metropolí, v nichž se mísí jazyky: „Takže, milý Johnne, kde jsou ti Belgičané, o kterých mluvíš? [...] Kují, rýsují či budují, každý po svém, jazyk bez vlasti, přesvědčivější než jazyky domovin. Umění je chápáno

už jen jako mezikmenové, s promísenou krví a duchem. Je to privilegium některých velkých moderních měst, že jsou stále ještě přívětivá k přivandrovalcům, toulavým kříženým psům, kteří se bez pána potkávají na křižovatkách.“

Příčiny

Obecné příčiny. – Některé hluboké proměny známého světa podněcují pocit nejistoty, který se může snadno odrazit i v jazyce. Jedno z takových převratných období představuje například velký ropný šok roku 1973 a následná strukturální krize kapitalismu. Naše nová éra byla svědkem zrození nové citlivosti, kterou Christopher Lasch (1979) označil slovem „narcisistní kultura“. Po ekonomicky úspěšných šedesátých letech, bohatých na velkorysé utopie, přichází období deziluze. Myšlenka, že by jedinec mohl mít reálný vliv na svou existenci, je zpochybněna a obory, které pomáhaly tuto představu budovat – od filosofie přes historii po ekonomii –, ztrácejí na vážnosti, protože již nedokáží osvětlit nové podoby, jichž svět nabývá. Ale je třeba uspokojit poptávku po smyslu. Bezvýznamnost existence je od osmdesátých let vynahrazována pozorností, kterou věnujeme výhradně sobě samým. Znovu roste hodnota osobního a biografického času. Jedná se tedy o návrat k jednotlivci, ale též ke skupinám, které ho určují. Dnešní člověk v sobě žije podněty k uzavření se do sebe sama, a protože se mu nedostává očekávané ochrany od společnosti, jež jsou považována za prostorově či časově příliš rozsáhlá, pozitivně hodnotí celky představující pohodlnou metaforu jeho samotného. Máme se tedy podívat nad hnutím, které si vysoce cení všeho, co vytváří smysl, aby nahradilo bezvýznamnost, všeho, co buduje identitu, aby brzdilo rozklad? Mezi těmito rostoucími hodnotami nacházíme množství symbolů, jako například ty, jež nabízí jazyk. Avšak uvnitř některých společností, jak také uvidíme, nemůže jazyk poskytnout útočiště.

Lokální příčiny. – 1) Institucionální faktory. Zaměřím se zde na soubor institucionálních reforem, kterými Belgie prošla od šedesátých let a které ji dovedly od unitárního státního uspořádání k uspořádání federativnímu. Toto hnutí, jež ve Flandrech vyvolaly důvody kulturní, zatímco ve Valonsku důvody ekonomické, jen obtížně hledalo nový druh identity a loajality. Jestliže v případě Vlámka byl jednoznačným identifikačním faktorem jazyk, ve frankofonní oblasti nikoli. Také sociální a ekonomické problémy, které tato oblast a většinou frankofonní Brusel zakoušejí, jsou natolik odlišné, že jakákoli jednota je v podstatě nemožná. Proto také mnozí z frankofonních

pocítují nechuť k tomu, podílet se na probíhající novém hledání identity, a raději se opírají o identitu belgickou. O identitu, která samozřejmě musí být nově naplněna. K čemuž dojde za cenu prázdnejší definice: belgická frankofonie, to je Belgie bez Flander. Jak je vidno, žádná záporná „podstata“ Belgie není; zápornost je pouze výsledkem dějinné náhody. Tento odčítací postoj je nejcitelnější v Bruselu – ve městě, které ani trochu nestálo o žádnou z reform, jež jsme tu letmo připomněli, a které podivuhodným způsobem sdružuje ty sociální třídy a skupiny, jejichž zájmy jsou úzce spojené s tradiční Belgií. Jestliže k tomu přidáme jazykové oslabení, způsobené vysoce přeceňovanou diglosií, je pochopitelné, že se právě v Bruselu nejsoustavněji rozvíjela diskuse o nedostatku identity a jazykové odcizenosti.

2) Sociální faktory. Víme, že přebudování společenské struktury, během něhož si nové role přidělila drobná buržoazie, výrazně oživilo tradiční debatu o krizi jazyků. A je nepochybné, že tato debata měla v Belgii zvláštní vliv na diskusi, jíž se věnujeme. Však jsou také představitelé malé buržoazie v Belgii významně zastoupeni mezi spisovateli: jejich podíl je každopádně výrazně vyšší než ve Francii. Práci, jež se věnují sociálnímu původu belgických spisovatelů, je sice málo, ale i tak tuto skutečnost jasně dokládají.

Jazyková odcizenost

Témata míšenectví, vyhnanství a kosmopolitismu mají svůj protějšek v jazyce: mezijazykové kontakty, jazykové nejistoty, narušování norem... V tomto smyslu se také Jacques Cels pozastavoval nad bruselskou dvojjazyčností a kladl si otázku, do jaké míry se pustil do filologických studií jen proto, že potřeboval „zažehnat obtíže svého sluchu“ zraněného „disonantní stereofonií“. A obdobný motiv nacházíme u Sojchera: „Stále je nějaké ‚téměř‘ mezi přirozeností a mnou, mezi tím, co je zřejmé, samozřejmostí, která je lhostejná k sobě samé, a mnou, který ví, aniž by věděl. Jazyk tuto drobnou mezeru připomíná, zviditelňuje ji pro ostatní, kteří v našich očích čtou nepřítomnost.“

Jak se tato vágní identita projevuje po jazykové stránce? Četnými a různorodými obrazy, jako jsou například němota a mlčení (témata rozhodně společná všem minoritním frankofonním literaturám...). Vyberu trojici obrazů, mimochodem vzájemně souvisejících: přeučování jazyka, tíhnutí ke krasomluvě a téma jazykového míšenectví.

Přeučený jazyk. – Snaha vybojovat si své místo na kulturním poli natolik centralizovaném, jako je francouzské, vede mnohé k tomu, že usilují o to, přivést k mistrovství ty nejprestižnější variety jazyka. Úsilí, jež bolestně pro-

žívají ti, kteří nemají dar s lehkostí takového mistrovství dosáhnout. Jacques-Gérard Linze popisuje sklony k purismu takto: „Ti z nás, kteří se oddali literární či paralingvistické činnosti, pakliže jsou si vědomi vlastních zvláštností a považují je za slabosti, zažívají kvůli tomu skutečnou frustraci, ba dokonce pocit viny či méněcennosti [...]. Proto také někteří z našich nejlepších spisovatelů působí dojmem, že se „přeúčili“ francouzštinu, aby psali jako sami Francouzi, někdy s takovou pílí, že se u nich z čistoty stává preciozita a jazyková bohatost přechází v pedantství.“

Svědectví o tomto bolestném osvojovacím úsilí jsou početná. Jako příklad poslouží slova Marcela Moreaua: „Nebyl jsem od malička zaplaven pocitem, že bych se mentálně či jazykově mohl snadno stát Francouzem. Nebyl jsem od samého počátku kolébán virtuozitami, ale místními uvolněnými vyjadřovacími způsoby. Případá mi, že si malý Valon jako já musel svůj vlastní jazyk těžce vzdorovat: na jazykovém ohrožení uvnitř a na slovním pohodlí venku.“

„Krasomluva“ – Purismus je tedy jedním z možných řešení problému jazykové nezajištěnosti: znamená to, začít sám sebe cenzurovat ve prospěch normativních forem, jež jsou často smyšlené. Jedná se o „syndrom strašáka na poli“, jak vtipně upozornil Robert Beauvais.

Všechny projevy záporné jazykové identity, jako třeba nadsazování či výrazová těžkopádnost, nalezneme popísané v celém sborníku *Belgie přese všechno*, a to nejen v souvislosti s belgickými mluvčími obecně, ale zejména v souvislosti se zkušeností umělce. V tomto smyslu je také u Munoa mladý antihrdina Papin, „muž s aktovkou“, neustále svazován doporučeními a vědáním. Jeho rodiče jsou „pedagogové“, profesori „Velkého komplexu“ (příznačný název...). A z tohoto titulu jsou také garanty normy: copak nejsou autory slavné *Clauziovy a Petitpasovy grammatiky přehledné a úplné* (*Grammaire Clauzious-Petitpas, simple et complète*), platné až do roku 1968 a tisíckrát přepracované? Celý Papinův život je vyprávěním o lingvistickém přivádění k rozumu, a to postupnými krůčky, cepováním o to účinnějším, že přichází svrchu (úřady) i zpředu (otec, matka). Vypravěč se marně posmívá poutům, která tato drezura vytváří: stopy po ní jsou nesmazatelné.

Jazyk míšence. – V nové diskusi se míšenectví, jak už jsme viděli, dovolává kladného hodnocení: spouští dialektický proces, který intelektuálovi dává „možnost svobodně si pohrávat s více kulturními světy“ a výhodně se zapsat na křižovatce kultur. Proto také mnozí spisovatelé zdůrazňují svůj smíšený původ či dvojjazyčnost (dvě charakteristiky ostatně často přeceňované, jak ještě uvidíme). Jazykové

míšenectví se nabízí jako jeden ze způsobů, jak uniknout příliš přísným normám.

Ačkoli se téma tváří nově, ve skutečnosti je jen pokračováním dlouhé tradice. Pod novou rouškou totiž nacházíme rysy belgické puristické tradice: touhu cenzurovat každou jazykovou zvláštnost, partikularismus, který je v centralizovaném systému hodnocen jako chyba. Ale nezákonnost se tu obrací proti sobě samé a vůle smazat všechny stopy po kořenech se odráží v pojmu jazyka „bez vlasti“, který má být výsledkem jazykového míšení (jazyk bez vlasti, protože ten, kdo mluví vícero jazyky, žádný nevlastní). Je to navracející se téma u spisovatelů poslední generace, zejména bruselských.

Tak také jazykové míšenectví vykresluje bruselský Žid Jacques Sojcher: „Židovská Belgie, směs smažených škeblí a kašrutu, gefilte fiš a jelit [...], nepodařený šábes trochu prázdné neděle, *vous, nou, ototot, septante, pistolet, aubette, une fois*.“ Tento tematický okruh přejímají spisovatelé cizího původu, například malíř Marti, katalánský přistěhovalec, který spatřuje v esperantu, jazyku bez vlasti par excellence, naději na zrušení hranic.

S obdobným ozvukem, jak už jsme viděli, se setkáváme u Luca de Heusche, podle nějž umělcova budoucnost odvisí od velkých metropolí, kde se jazyk může snadno mísit; nebo u Jeana Sigrida, který svou lásku k podvojnosti stupňuje natolik, že se děsí toho, že by si případně musel vybrat: „Měl strach z jediného [...], strach, že ho jednoho dne budou nutit, aby si vybral [...]. Protože společnost netoleruje podvojnost. Společnost odmítá podvojnou bytost. A svět se přizpůsobuje společnosti. Kdo má dvě matky, nemá ani jedinou. Kdo má dva původy, nemá původ. Kdo nemá původ, nemá jméno. [...] Byl šťastný ve svém dvojím rodu, ale měl vůbec právo být šťastný? Nestyděl se za svůj dvojí rod, ale neměl se za něj stydět? Nikdy nejsme dost zakomplexovaní. Stávalo se mu, že se červenal za klid své duše.“

Kritická analýza

Míšenectví jako mýtus

Mohli jsme tedy vidět skutečnou proměnu pojmu míšenectví, které je obvykle konotováno negativně, avšak zde je nejen přijímáno, ale dokonce oslavováno jako dynamizující faktor kultury. Tato proměna automaticky podněcuje další: záporné hodnoty nabývá vše, co míšenectví ohrožuje.

Je to případ všech bohatých a silných identit, které udávají normu. Ty jsou u Munoa předmětem určité nostalgie, například jsme byli svědky toho, jak se jeho hrdina potýká s normalizací jazykovou. Svou situaci přirovnává

k situaci alsaského spisovatele pozvaného do slavného pořadu Bernarda Pivota „Apostrof“: i on se cítí jako nemanželské či adoptované dítě mezi potomky legitimními, plnými sebedůvěry, a „co se mateřského jazyka týče, bylo to samozřejmě ještě komplikovanější“. Poháněn pocitem odcizení odchází vypravěč hledat své rodinné kořeny, jeho pátrání je však beznadějně. A tento Papin, který je hrdinou románu, také nikdy nedostane žádné příjmení (zamlčení kontrastuje s vtíravou přítomností dvojice Clauzius-Clauzia). Jeho kořeny rozhodně nelze vyjádřit jinak než obrazem jámy. Copak není jeho hledání ztělesněno pátráním po „waterput“ (studnách)? „Rodinné relikvie [...] pro mě byly jen hudbou z dávných časů. Jiný svět, už vůbec ne můj. O *waterput* jsem vůbec nic netušil, nedokázal jsem si ani představit, co to mohlo být. Slovo, nic víc.“ Všimněme si zmíněného „slova“ – je totiž příznačné, že nedostatek orientačních bodů je vyjádřen jazykovou metaforou: „Byl jsem směšnou závorkou v obšírné, dlouhé nářeční promluvě.“

Je ovšem třeba zopakovat, že „jazyk bez vlasti“ je zhmotněním obrazu, který o sobě belgický spisovatel vytvářel již tradičně. Aby sám sebe obhájil, musel se totiž vyvarovat takového jazyka, který by mohl prozradit jeho zeměpisné kořeny. Obdobně i nadále využívá umístění na rozhraní, které mu umožňuje hrát na všech frontách současně. Mluvit o nedostatku základů otvírá možnost nalézt svůj základ osobní: celý Munoův román je poháněn tímto hledáním, jasně vytčeným již na jeho počátku.

Důkazem toho je zjištění, že požadované míšenectví je z velké části mýtem. V první řadě stojí za zmínku, že spisovatelé, kteří ho opěvují, jsou jen výjimečně dvojjazyční. Přesněji řečeno, mnozí z nich vůbec nežijí v prostředí diglosie (to je případ Moreaua žijícího v Paříži). K tomu je dobré zdůraznit, že míšenectví paradoxně nikdy nepožadují spisovatelé žijící ve Valonsku. Přestože bezpochyby právě oni většinou žijí ve světě, kde nářečí je ještě slyšet, a mohli by nejlépe pojednat o tématu diglosie. Debata o nedostatku identity ovšem, jak už jsme řekli, probíhá téměř výhradně mezi bruselskými či v Bruselu žijícími spisovateli. Prvním vysvětlením, které se nabízí, je dvojjazyčný statut hlavního města, díky němuž se město ocitá na rozhraní. K tomu je třeba připočítat, že bruselská aglomerace je – až na některé obce na jazykové hranici – jedinou belgickou oblastí, kde si skutečně konkurují nizozemské a francouzské normy. Jedná se o konkurenční prostředí produkující pocit jazykové křehkosti (otázkou teď není, jestli je reálná, nebo domnělá). Z toho plyne paradoxní situace, totiž že z hlavního města vyzařuje moc i křehkost zároveň. Palčivost jazykové nejistoty na půdě Bru-

selu však můžeme vysvětlit i jinak: „Můžeme vidět analogii [...] mezi zvláštním postavením Bruselu, jenž je ‚prostředníkem‘ či ‚štafetovým běžcem‘ mezi Paříží, tj. metropolí – nositelkou kulturní legitimacy, a belgickým venkovem na jedné straně a střední třídou, dominovanou dominantou, jež sverepě usiluje o kulturní legitimitu a je rozpolcená mezi reálné a ideální, a tudíž také nejméně spokojená a nejméně ‚zajištěná‘ společenská třída, přestože se objektivně, ve srovnání s ostatními, může chlubit relativně ‚bohatým‘ kulturním kapitálem.“

V poslední řadě je třeba poznamenat, že samotné texty ani trochu nevyužívají jazykové míšenectví z hlediska technického, což působí jako udivující rozpor. S výjimkou několika karnevalových děl, jako například tvorby Jeana-Pierra Verheggena, se soudobé belgické texty jen výjimečně vyznačují vícejazyčností. V námi zkoumaném souboru ji obsahuje pouze Munoův román, avšak i zde stojí za povšimnutí, že vícejazyčnost je jakoby upozaděna závořkami, překladem, kurzívou, uvozeními typu „jak se říká“ a všemožnými dalšími prostředky, které umožňují pečlivě se vyhnout znečištění jednotlivých partů.

Princip, který jsem uvedl výše – chybějící základy jako prostředek k tomu základ najít – je paradoxní pouze zdánlivě. Nedostává se totiž základů kolektivních, kdežto nalézáný základ je osobní. Snadno bychom totiž mohli porovnávat mýty o míšenectví a vnitřním vyhnanství s těmi, které si k vlastnímu užítku vytvořil Básník v 19. století, totiž o umělci jako výjimečné bytosti čnicí nad vravu davu. Mýtus Básníka vytvořený v předešlém století dobře probádal Claude Abastado: „V krizi, jíž prochází písemnictví v 19. století, je mýtus Básníka odpovědí na otázky, které si kladou spisovatelé [...]. Jaká role přísluší spisovatelům tváří v tvář moci bez vznešenosti a davu bez tváře [...]? Na tyto otázky mýtus oklikou odpovídá obrazem Básníka [...]. Mýtus znovu ustavuje hierarchii mezi jednotlivci, kterou se humanistická ideologie a revoluční zákony pokusily popřít [...]; činí z literatury elitní činnost, východisko pro privilegované [...]. Básník je opět sám, vyňatý ze všech společenských tříd, v pasti svého nesouhlasu, odsouzený k tomu odmítat a pohrdat.“

Individuální přesah

Jazykové míšenectví pro jedny představuje možnost dialogu a pro druhé bolestně postrádanou identitu, avšak podstatné tkví v něčem jiném – roztržité bytí totiž v každém případě podněcuje hledání. To nabývá různých podob. První kroky mohou být považovány za transcendentní: nepopírají nedostatečnost identity, ale snaží se jí dát nový statut; další se pokoušejí tuto nedostatečnost

přesáhnout. V prvním i v druhém případě činí spisovatel ze svého psaní prostor a nástroj k znovuvybudování sebe sama.

První cestu si zvolil Muno a využil přitom humor a výsměch. Přejímá tak zápornost plynoucí z chybějící identity a vtěluje ji do proslulého onomatopoického havraního křiku „kiètu“ (kdo jsi?).

Druhá cesta spočívá v hledání původního jazyka, který by dokázal překlenout podvojnost a protiklady. Tento mateřský jazyk bez matky by konečně umožnil jednotlivci najít své kořeny. K tomu se vyjadřuje Jacques Crickillon: „Dítě mluví vlámsčinou, naučilo se ji. Když přijde do hlavního města, okamžitě ji zapomene a začne se učit francouzsky; bylo by děsně zajímavé vědět, co řekl, když poprvé skutečně promluvil.“ Takový jazyk je samozřejmě stále nedostupný, vždyť přece snem všech kultur je navrátit se k prapůvodnímu magmatu, které předcházelo veškerému rozrůznění. Nedosažitelný jazyk o sobě tedy zůstane předmětem nekonečného hledání, jež představuje literatura.

Je také pochopitelné, že se téma chybějící identity nejvíce projevuje právě v románové tvorbě. Samotný žánr románu byl ve frankofonní Belgii dlouho plný nedostatků. Podle Marca Quaghebeura to lze přičíst na vrub příznačnému pojmu „dehistorie“, s nímž tento literární vědec přišel: „Román, a to i ve své dnešní nejroztržitější podobě, je spojený s vyprávěním a s příběhem, tedy s dějinami. Vlámko si teď právě dějiny vymýšlí. Je tedy přirozené, že se v něm nacházejí lidé schopní vystavět příběh, i kdyby měl být pozpátku. My naopak dějiny nemáme a nedaří se nám je ani vymýšlet, ani přijmout za své ty, ve kterých žijeme. [...] V dějinách naší literatury je tedy román logicky naší velkou slabinou. Divadlo umožňuje rozlišit drama a tragédii; může vyjadřovat odříznutost od světa [...]. Báseň případně, je-li lyrická, může svým zpěvem vytvářet vlastní svět.“

Téma na jednu sezónu

Zdůrazněme tento poslední závěr a skutečnost, že jazyk o sobě, na rozdíl od jazyka, k němuž se ubírá moderní quebecká literatura, není kolektivní, ale individuální. Témata vyprázdňené identity a jazykové podvojnosti mohla tvořit pouze první fázi dialektického vývoje. První prin-

cip – záporná identita – totiž není dlouhodobě udržitelný: pokud se člověk nechce odsoudit k mlčení, není možné si donekonečna hrát na to, že nejsem ničím. Dozajista nemůže být zápornost přenášena z kolektivního rámce na jednotlivce: spisovatel sice může mluvit o kolektivní absenci, ale aby se o ní mohl vyslovit, musel by sám být nepřítomen. Viděli jsme ostatně, že míšenectví, jež u některých nabývá pozitivní hodnoty, má v Papinově případě za následek úzkost a frustraci. Druhý princip, jazykové míšenectví, se zase jen obtížně přenáší do textů spisovatelů hledajících uznání ve frankofonním světě, v němž je tolik ceněn jazykový řád. Tím lze možná vysvětlit slabou životaschopnost směru, který jsem popsal. Téma vyhnanství, neporozumění a odsouzení k samotě v průměrném prostředí, ale též konečné nalezení odpovědi na vlastní otázky v literární tvorbě, dobře koresponduje s pojetím literatury, jímž se zabýval Abastado. Ten totiž ukazuje, jak úzce je toto pojetí spojeno s obrazem jazyka jako něčeho čistě osobního: „Izolace spisovatele vyplývá z izolace řeči, literatura přestává [...] být prostředkem společenského dění či lyrického vyjádření a reflektuje sebe sama: experimentování s jazykem, prozkoumávání prostoru, v němž se vytváří význam, spekulování, jež je samo sobě cílem.“ Tím, že spisovatelé postrádané identity varíjí témata záporné identity a jazykového míšenectví, automaticky zahájili hledání, které je nutně muselo dovést do nového postavení, a to takového, v němž se psaní stává samoúčelnou záležitostí. Jeho individualismus je ze své podstaty neslučitelný s možností kolektivního vyřešení problému. Jazyk není vnímán jako společný majetek, je popírán jako prostředek kolektivního označování, žádná jazyková identifikace není možná. Díky tomu dokážeme porozumět rozporu, na nějž jsme upozornili výše. Spisovatel určitě nepůjde za hranice prostého odmítnutí jazykové normalizace a sám také odmítne používat nezákonné jazykové formy. Věc je dokonale jasná z promluvy, kterou se Sojcher obracel ke kritikům hnutí, jímž se tu zabýváme: „Jestliže chceme bojovat proti přílišné jazykové vytríbenosti, nikdy nemělo smysl (a nikdy mít nebude) zvat si frankofonní spisovatele z Belgie, aby se dopouštěli barbarismů a solecismů. Je zapotřebí vstoupit hlouběji do mnohosti jazyka, kde pro nás začíná literární dobrodružství a možná také svobodné konání.“

Originál: Otištěný příspěvek Jeana-Marie Klinkenberga je zkrácenou verzí kapitoly „Langue et déficit identitaire dans le roman contemporain (1975–1985)“, obsažené v titulu *Périphériques Nord. Fragments d'une histoire sociale de la littérature francophone en Belgique*, připravovaném k vydání. Kapitola sama je přepracovaným článkem „Langue et déficit identitaire dans le roman belge contemporain“. Les langues du roman. Du plurilinguisme comme stratégie textuelle. Ed L. Gauvin. Montréal: Presses de l'université de Montréal, 1999. 109–127.